

ПЛАЧ ПЕРЕПІЛКИ

роман

Ніч була росяна, навіть холодна, як восени. Однак тиша стояла незвична — довкола більше не чулося того гуркоту й гулу моторів, що їх принесла у Забесьяддя війна.

Залишки п'ятдесят п'ятої дивізії, яка входила тоді до тринадцятої армії, що оборонялася на Сожі між Пропойськом та Кричовом, без боїв переправилися через Бесядь — невелику річку на південному сході Білорусії — і відступили на Стругівську Буду. Там було підготовлено новий оборонний рубіж: майже місяць жінки і хлопці-допризивники їздили з Веремійок рити окопи й протитанкові рови. Спочатку почали були возити копачів до Лотоків — за містечко Бабиновичі, та приїхали відклясь військові на емках і наказали припинити роботи. Тоді «окопників» посадили на колгоспні машини, які ще не встигли рекувізувати для армії, і перевезли за Стругівську Буду. Звідти до Веремійок колгоспники поверталися через тиждень — зміна за зміною, і жінки хвалилися, що коли на Сожі наші й не зупинять німця, то далі Ілуті, другої великої притоки Сожу, він ні за що не пройде: там стільки навернено землі та колоддя закладено в пісок, що сам чорт ногу зламає. Однак поки бої йшли на Сожі, була надія: а що, як справді німця далі не пустять і Веремійки мине біда? Говорили також, що й за тієї війни, першої світової, германець тут до Бесяді не дійшов. Та в кінці липня з'явились обозом перші біженці — бабиновицькі євреї. А ще за тиждень веремійківці побачили, як два гусеничні трактори потягнули піщаним шляхом з Білої Глини величезну гармату: окремо — ствол і лафет. «Далекобійна...», — скрушно кивали головами мужики, а коли далекобійну тягнуть з фронту, значить, відступають. Люди якось одразу притихли, почали закопувати в землю добро, подалі від чужого ока.

На початку серпня голова колгоспу Радивон Чубар скликав останні загальні збори. З двох хуторів — Мамонівки і Кулигіївки, — що входили до складу веремійківського колгоспу як одна бригада, прийшов на збори тільки старий правлінець Сидір Рівнягін. Тоді Чубар послав у Мамонівку за одноруким Бохоньком: з Крутогір'я, районного центру, подзвонили, щоб вертали з випасу останню колгоспну худобу. Основну череду — півтора ста дійних корів — погнали з Веремійок раніше. Погоничами там були заступник голови колгоспу Денис Зазиба та двоє колгоспників, що за віком ще не підлягали мобілізації, — Іван Хохол і Микола Рацієв. Решту корів так само належало гнати у тому ж напрямі — через Карачів на Хотиничі. Дізнавшись, навіщо його викликає до Веремійок голова, однорукий Бохонько довго огинався, навіть заплакати не посоромився. Проте Чубар стояв на своєму, і Бохонько мусив збиратися в дорогу. Вигонили худобу в неділю, надвечір. Корови ніби відчували, що попереду досить довга путь, жалібно мукали і, поки гнали їх вулицею, все намагалися заскочити в будь-який двір, де були відчинені ворота. Чубар сам допомагав виганяти їх звідти, підпихав прикладом гвинтівки, лаявся та все кричав на жінок, що благали, аби залишили у Веремійках хоч молодняк, — мовляв, ще ж не відомо, як воно буде далі. Чубар сердився, пояснював, що є вказівка з району і що він не має права на власний розсуд полишати ворогові колгоспне добро.

Нарешті череда вибралася за село, і Бохонько, поляскуючи батогом, погнав її дорогою на Гутку. А ще за кілька днів до села повернувся Денис Зазиба. Івана Хохла і Миколи Рацієва з ним не було, вони подалися на призывний пункт у Хотиничах.

Зазиба повернувся до села якийсь охлялий — напившись по дорозі до Веремійок холодної води, він простудив горло. Коли до його хати зайшов голова колгоспу, Денис лежав на широкому дерев'яному ліжку. Вигляд у нього був справді поганий.

Чубар поставив у куток гвинтівку, нарочито голосно запитав:

— Ну, як там?

Дружина Зазиби Марта поправила на чоловікових ногах ковдру і тихо вийшла з хати: вона й раніше завжди виходила, коли Чубар бував у них.

— Корів здали. Розписка з печаткою он на столі. Тільки сам осьь...— Зазиба винувато глянув на Чубаря.— Але якось одужаю. Не первина. Вона завжди мене, ця горлянка, вимучує.

Чубар пройшовся по хаті — чоловік він був дужий, пудів на шість, і дошки, що розсохлися за літо, заскріпили під його ногами.

— Щось ви довго там...— зиркнув запаленими від безсоння очима.

— Та... як справились.

Чубар буркнув:

— На шапочний розбір, либонь, явився!

Зазиба потер лівою долонею кінчик широкого носа, зморщив неголене лице.

— Ти б сів, Антоновичу...

Чубар слухняно відійшов до ослона під стіною. Але сів боком, ніби тільки для того, щоб стежити крізь вікно за вулицею, і Зазибі було видно його потилицю та ліве вухо. Якийсь час голова мовчав.

— Не розумію,— стенив він нарешті плечима,— чому ти не zostався там? Всі тікають якнайдалі звідси, в тил, а ти раптом...

— Я, Антоновичу, за цей час, поки йшов сюди, подивився трохи і на людей, і на світ. Одні справді, як ти кажеш, тікають, інші навіть не думають. Та воно ж, здається, і з Веремійок ніхто не втік?

— То й що? — ніби не зрозумів Чубар. — Ти рядових колгоспників не рівняй з собою. Колгоспом керували ми з тобою. Чи, може, забув?

— Ні, цього я не забув,— усміхнувся Зазиба.

— Тоді нічого язиком молоти! А може, ти вирішив з новою владою поєднатися? Ніби ж потерпілий, та й син твій...

Зазиба підсунув під спину подушку, сів... Він раптом відчув, що йому забракло повітря і ледве вимовив:

— Ну, ось що!.. Ти того!

До нього ніби поверталось неприємне почуття, пережите кілька років тому, після арешту Мусія. З'явилося воно тоді не через те, що зняли з голови його, Зазибу, а поставили Чубаря. Це Денис пережив без особливого болю. І, можливо, саме тому, що лихо, яке сталося з сином, цілком заволоділо його еством, узяло гору над усім іншим, ніколи було думати про особисту кривду. До того ж вважав Зазиба — та й не лише він, — що з

ВИПРАВДАННЯ КРОВІ

роман

I

Маршова німецька колона давно вже вступила повз Кандрусевичеву хату до Веремійок, а в селі мало хто міг це бачити: майже всі дорослі були в Піддубиці.

Першою помітила німців стара буслиха, що самотньо й безпорадно, ніби підвішена, стояла в гнізді біля могилок. Вона була надто голодна, і взагалі жила цей рік у постійному голоді, бо рідко коли злітала на землю, щоб пошукати між травою чи край болота їжі. Тому німецька колона внизу ще здалеку здалася їй звивистим вузем.

II

— Ну от, Зазибо, веремійківці твої, зрештою, поставили скрізь на полі позначки, а скоро й визначать, ось побачиш, заново межі, і тоді знову буде як і раніше: кожен своїм двором заживе, кожен сам по собі буде. Одно слово, ніби й не було ваших років щасливого та заможного життя.

Так говорив тим часом Зазибі — мало не в самі вуха — Браво-Животовський, ідучи поруч до криниці, де на втоптаній луговій стежці конав у кривавій піні застрелений лось. Чубар зі своєї схованки побачив поверх купчастого ялівцю: справді, ці двоє не поспішали бігти, аби побачити, що там зчинилося серед суходолу. Вони не піддалися загальному настроєві веремійківців, що одразу після Рахімового пострілу сипонули з Піддубища схилом униз. Браво-Животовський із Зазибою йшли, як то кажуть, нога за ногою, нетерплячому Чубареві здаля здавалося, що, збочивши з Гутянської дороги, вони чи не навмисне подовжили собі шлях, старанно обминаючи

місцини, де можна або спіткнутися об суху, поточену мурашками купину, або потрапити ногою в приховану травною вибоїну чи слід копита. Зазибіна повільність була Чубареві відома: в цій неспішливості виявлялася постійна поважність, до речі, вона завше чомусь злила Чубаря, хоча й відповідала щоденній поведінці, жестам і, зрештою,— що найголовніше — всій Зазибіній сутності як людини. Та бачити таким Браво-Животовського було незвично, і, може, насамперед тому, що не було ніякої логіки в самій його присутності поруч з Зазибою. А тим більше дивувало порозуміння, яке ніби народжувалося між ними. В усякім разі, в Чубаревій душі сама видимість цієї близькості зненацька викликала неприємне враження, що, в свою чергу, збудило ревне і мстиве почуття.

— Звісно, і колгосп неоднаковий був для всіх,— вів далі Браво-Животовський,— як і все у житті: одному — батько, іншому — вітчим, одному — мати, іншому — матуха. Це коли тільки розпочинали справу, то на все горло кричали: настає час загального добробуту в мужицькому раю. Потрібно одне — працєю, селянине. І селянин, поплакавши трохи на своїй ділянці, з якою доводилося розставатися, та й не трохи, а таки добре, спочатку взявся був за колгоспне діло щиро, а як поголодав кілька років, то зрозумів: ні, в цьому вашому казані неодмінно витягнеш ноги до порога. Воно й більшовики твої, хто розумніший, потім схаменулися. Недарма ж у тридцять п'ятому ввели колгоспний неп. Нарізали присадибні ділянки, корів, овець і все таке інше дозволити тримати, чого раніш не було. То не важить, що легкість та не називалася колгоспним непом. Важлива сама суть. А суть полягала в тому, що розумним людям нарешті дійшло: без приватного господарства людям не піднятися після страшного голоду, а отже, не піднятися і всій країні. Тому, як і при Леніні, було введено цей колгоспний неп. Дивись, мужики знову трохи окриліли. А потім знову комусь засвербіло — як же, щоб у мужика та кусень хліба був не тільки на сьогодні, а й на завтрашній день! Не допомогли цього разу й розумні люди. Бо й самі вже десь соболів пасли. І от у тридцять дев'ятім обкладаються і сотки ті присадибні, і на корову податок вводиться, і за свиню треба платити державі: колгоспникам так само почали приносити платіжні повідомлення, як і одноосібникам. Може, сподівалися, ті

відмовляться і від соток, і від корови. Але ні, мужик уже ладен був останні штани продати, аби заплатити і не позбутися власного господарства, бо добре ж пам'ятав, як було без нього.

Говорив Браво-Животовський голосом людини, що випробовувала свого супутника, бажаючи викликати його на відвертість, щоб потім зайняти певне місце в душі. Дивно, але в Зазиби його недоречне базікання не породжувало внутрішнього заперечення. Може, навіть з тієї причини, що гіркота, яка відчувалася на душі з самого ранку, змінилася за час поділу колгоспного майна втомленою байдужістю від гарячого сонця і людського гомону, а ще, певне, й від того, що Зазиба розумів: заперечувати безглуздя Браво-Животовського сам на сам, так само як і переконувати його в протилежному, марна річ. Усе це виношено в його думках і вляглося в певну систему. Йому тільки було трохи дивно, що односелець так складно вміє говорити. Здавалося, Браво-Животовському ніщо не заважало вільно поводитися з незвичними мовними зворотами і такими ж поняттями (сам «колгоспний неп» чого вартий!). Коли ж врахувати, що нічого подібного Зазиба не читав і не чув, що все це було новим, уперше почутим, то навіть позаздрити можна було чоловікові: вистачало ж у нього на обґрунтування таких своїх висновків тієї сільсько-міської виучки, що її веремійківський приймак набув колись у селі, а потім у Барановичах? Своєю парадоксальною розмовою він здивував і насторожив Зазибу ще вчора, коли вони поверталися підводою з Бабиновичів. Тим більш несподіваною, навіть не так несподіваною, як незвичайною своїм змістом була вона сьогодні. Однак розмова ця — ми вже знаємо — не викликала в Зазиби належного заперечення. Вона тільки якось пригнітила його, залігши десь у душі, на самім серці, щемливим і невідворотним тягарем, як то буває перед безпечною хворобою, про яку людина ще й не здогадується, та яка вже добре зачепила організм.

— Звісно, в тебе на душі, Зазибо, кішки шкребуть, — турчав своєї Браво-Животовський, мабуть, просто для забави, шморгаючи стиснутими пальцями — великим і вказівним — по шкіряному, з облізлою жовтою фарбою ремені бельгійської гвинтівки, що її ніс на плечі коротким дулом донизу. — Як же, почали раптом розбирати те, що твоєю допомогою робилося назавжди. Недарма ж